

Нові принципи міжнародних відносин у дипломатичній грі ренесансного правителя Франциска I Валуа

Ващук Л. В.

В статті на основі текстологічного аналізу міжнародних договорів, листування та свідчень сучасників досліджено нові підходи та вектори зовнішньої політики Франциска I, що стали наслідком зміни світоглядної парадигми монарха.

Ключові слова: Франциск I, міжнародні відносини, Карл V, Османська імперія, Шмалькальденський союз.

З кінця XV – XVI ст. у Франції, так як і в інших країнах ранньомодерної Європи, відбулися значні зміни у суспільно-політичному устрої, що проявилось у зміцненні королівської влади та інтенсифікації процесу формування національної держави. Поряд із державотворчими процесами, та як їх органічна складова, активізувалися міжнародні відносини і дипломатія, що потягло за собою встановлення нових принципів міждержавних відносин. Від спорадичних та несистемних місій європейські країни розпочали поступовий перехід до постійних дипломатичних представництв. Український вчений В.Г. Ціватий визначив це як «інституалізацію» дипломатичних служб та дипломатії загалом [5, с. 187].

Трансформація різних сфер життя соціуму ранньомодерної Європи, в тому числі і в становленні нового формату (нових норм) міжнародних відносин, сталися під впливом гуманістичних ідей Ренесансу і Реформації, що дали могутній імпульс для розвитку всіх вимірів суспільного буття – культурного, політичного та економічного. Головним «актором» на сцені перетворень стає індивід. Тому нами зроблена спроба дослідити не стільки міжнародні відносини Франції раннього нового часу, скільки підходи, принципи її правителя, Франциска I Валуа (1515 – 1547), який своїми переконаннями, рішеннями та діями визначав поступ французької дипломатії XVI ст.

Питання неоднозначності та багатовекторності зовнішньополітичного курсу, обраного Франциском I, висвітлювалося у загальних працях французьких дослідників – Е. Ле Руа Ладюрі, А. Лемоннь'єра, Л. Буркена, А. Жуанні [3; 11; 6; 8], а також сучасного британського історика Р. Кнехта [10]. Заслугує на увагу спеціальне дослідження Ж. Де Ламара, присвячене ролі османів у французькій дипломатії XVI ст. [7]. Співпраця Франциска I з Сулейманом Пишним також досліджувалася у контексті боротьби Валуа та Габсбургів за домінування на європейському континенті російськими вченими

Ю.Є. Івоніним і В.В. Суховерховим [1; 4]. В сучасній українській історичній науці над проблемами розвитку міжнародних відносин Франції працював В.Г. Ціватий [5].

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених даній проблематиці, залишається багато спірних питань щодо зовнішньополітичного курсу Франциска I. Адже в документальних свідченнях присутній чіткий слід від резонансності дій короля та критики його політичних противників, що породжує неоднозначні суперечливі висновки дослідників. Найбільше це стосується оцінок значення союзу Франції з мусульманською Портою: чи були дії французького короля сумісними із усталеною моделлю християнських стосунків щодо мусульманського світу, чи не були зрадницькими по відношенню до християнської Європи. Не менш важливим у цьому контексті є і питання – наскільки цей союз був необхідним для підтримання авторитету Франції та монаршої влади.

Майже весь період правління Франциска I супроводжувався гострим протистоянням з імператором Священної Римської імперії Карлом V. Там, де зіткнулися зовнішньополітичні інтереси двох амбітних правителів, французький король намагався використати як традиційні засоби – залучитися підтримкою впливових правителів (наприклад, англійського монарха Генріха VIII та пап Римських), так і приклав зусиль для встановлення контактів з некатоліцькими володарями (османами, протестантськими князями Шмалькальденського союзу).

Особливим стратегічним напрямком французької дипломатії стала співпраця з Сулейманом Пишним, правителем Османської імперії. Дослідник Ж. Де Ламар вдало підмітив, що король першим відмовитися від традиційного ставлення християнського світу до турків і зробив їх активним партнером у зовнішній політиці Франції [7, с. 451]. Вибір союзником ісламської держави був досить сміливим рішенням Франциска I в умовах гострого антагонізму між європейським християнським та мусульманським світами. Зауважимо, що король неодноразово в своїх ордоннансах та листах називає себе «*Christianissimus Rex*» – «найхристиянніший король». Часте вживання цього титулу Франциском свідчить про свідому демонстрацію королем його релігійності та відданості вірі. Тим не менше, король, не злякавшись осуду і звинувачень у зраді по відношенню до католицької Європи, все ж таки, вдався до спроби секуляризації зовнішньої політики, що стало яскравим проявом ментальних зрушень у його свідомості.

Безпосередньо на встановлення взаємовідносин між країнами вплинув полон Франциска I після поразки французької армії в битві при Павії 24 лютого 1525 р. [6, с. 203]. Мати Франциска Луїза Савойська, регент Франції під час полону короля, в 1525 р з його ініціативи направила до Порти посольство, яке, однак, так і не досягло Константинополя. Король, що перебував у Мадриді, також відрядив до султана свого агента Ж. Франкіпані з листом та усним повідомленням, які мали чіткі пропозиції – почати похід на володіння імператора, а Франція, в свою чергу, зобов'язувалась продовжувати військові

дії проти Карла V. Власне, це був прецедент, що порушував середньовічну світоглядну парадигму, коли змістилися акценти уважень щодо визначення «ворога». Франциск в інтересах своєї держави та зміцнення авторитету «короля-рицаря», запросив одвічних ворогів християнського світу мусульман для боротьби з особистим противником, католицьким володарем.

В контексті вищевикладених подій дуже цікавим є лист-відповідь султана, написаний на початку 1526 р. до Франциска I, який свідчить не тільки про те, що французький король звертався до Константинополя з проханням допомогти звільнитися з полону, але й, попри завуальований дипломатичний стиль, дозволяє зробити припущення в зацікавленості самої Порту в подібному союзі. Так, султан пише: «Ви Франциск, король країни Франції, через вашого вірного агента Франкіпані, звернулися з листом в мою Порту, притулок правителів; також ви передали через нього деякі усні доручення, поінформували нас, що ворог заволодів вашою країною, і що ви самі в даний момент знаходитеся в полоні, і ви звернулися сюди за допомогою та засобами для вашого звільнення» [12, с. 117].

На перший погляд незрозуміло, чому султан називає Карла V ворогом, який «заволодів вашою країною». Адже відомо, що суттєвих територіальних втрат, окрім герцогства Бургундії, Франція на той момент не понесла. Але саме це і був прозорий натяк/посил Карлу V і, одночасно, політичне виправдання майбутньої турецької агресії. Адже хоча документ не містить відомостей про конкретну допомогу, Сулейман I у дипломатичній формі дав зрозуміти свою безпосередню зацікавленість у військовій підтримці Франції: «Наші славні предки і наші відомі попередники (нехай Господь освятить їхні могили) ніколи не переставали воювати, для того щоб відбити ворога і підкорити нові території. Ми також йдемо їхніми слідами. Ми постійно завойовували провінції і сильні неприступні фортеці. І вдень, і вночі наші коні осідлані, наші шаблі напоготові» [12, с. 117-118].

Дійсно, обіцянка, як показали наступні події, наповнилася грізним змістом. У 1526 р. султан почав похід на Угорщину, розбив при Мохачі чесько-угорські війська, а в 1529 р. навіть погрожував Відню, оплоту династії Габсбургів [8, с. 183]. Не залишався у боргу і Франциск I, який запустив на зимівлю мусульманських піратів у гавань Тулон, що дозволило їм грабувати іспанські судна – католицький флот [2, с. 176].

Подальший розвиток французько-османських відносин викликає певні розбіжності у думках дослідників. Так, вчений Ж. Де Ламар доводить, що у 1528 чи 1529 рр. Франциск I направив до Сулеймана свого основного агента Східної Європи Антоніо Рінкона, який, досягнувши дипломатичного успіху, повернувся до Франції в 1530 р. Дослідник називає місію Рінкона успішною, адже її наслідком стали турецькі облоги Відня [7, с. 453-454]. Натомість британський історик Р. Кнехт вважає, що візит королівського посланця до Османської імперії відбувся у липні 1530 р., тобто після штурму Відня [10, с. 224]. Проте обидва історики погоджуються, що ця дипломатична місія у Константинополі значно зміцнила даний союз.

Новим поштовхом до поглиблення співробітництва Франції з Портою було чергове загострення відносин з імперією Карла V в 30-х рр. Зовнішня політика французького короля цього періоду мала яскраво виражений світський характер. Зрілий монарх і політик, Франциск I, в протистоянні з Карлом V вкотре відсунув на другий план релігійний фактор та вступив у переговори з ворогами імператора протестантськими князями. Франциск I вів дуже майстерну гру з опозиційними до Карла V князями, які в грудні 1530 р. в гессенському містечку Шмалькальден створили оборонний релігійно-політичний союз проти імператора [1, с. 58]. Задля досягнення успіху у протистоянні з Карлом V французький король уклав у 1534 р., безвідповідальний, з католицької точки зору, альянс з князями Шмалькальденського союзу, що передбачав військову взаємодопомогу [4, с. 118].

Одночасно Франциск I вів переговори з англійським королем Генріхом VIII. Не виключено, що Франциск з метою налагодження стосунків з Англією використав момент, коли Генріх розірвав відносини з Ватиканом та оголосив себе главою англіканської церкви. Саме восени 1532 р. між Францією та Англією був укладений Лондонський договір, згідно з яким монархи зобов'язувалися надавати один одному допомогу в разі війни однієї зі сторін з імператором [14, с. 258-259]. Також у жовтні цього ж року в Булоні пройшла зустріч правителів, ключовою темою якої були вже не відносини з Карлом V, а питання турецької загрози та спільне протистояння їй [11, с. 86]. Необхідно відзначити, що Франциск не планував починати військові дії проти Сулеймана, проте це не завадило йому залучитися підтримкою Англії. До того ж, відзначимо, що Франциск у виборі англійського короля союзником зовсім не керувався релігійною приналежністю.

Іншим напрямком дипломатичної роботи Франциска I були стосунки з папством. У 1533 р Катерина Медічі вийшла заміж за молодшого сина Франциска, майбутнього Генріха II. Цей шлюб сина короля Франції з племінницею Юлія Медічі, відомого з 1523 р. як папа Климент VII, дав поштовх зближенню між двором Фонтенбло і Ватиканом [3, с. 146]. Тонка дипломатична гра короля та Папи в ході протистояння з імператором знайшла своє відображення у вірші «Пасквіно», написаного придворним поетом Франциска I М. де Сан-Желе. Назва вірша доволі символічна. Римський чоботар на ім'я Пасквіно, що проживав у місті на початку XVI ст., писав сатиричні антипапські памфлети та приклеював їх вночі до напівзруйнованої давньогрецької статуї. З часом статую, що стала символом свободи слова, назвали Пасквіно. Очевидно, М. де Сан-Желе продумано обирає таку назву для свого твору, наперед готуючи читача до сатиричної оповіді. Троє гравців Король (Франциск I), «романський пастор» або ж «святий отець» (Климент VII) та «Государ германський» (Карл V) змагаються між собою. Описуючи їх дії поет вживає терміни, що використовувалися у грі в карти, прирівнюючи політику та дипломатію до картярства, де кожен робить свою ставку «змагаючись за Італію» та очікує ходу суперника [13, с. 251]. В той час як Папу Римського поет зображує більш розважливим і не піддає різкій

критиці, імператора він саркастично називає «Цезарем», який «очікує з блідим обличчям» і, дивлячись на свою карту, «боїться» ходу противника [13, с. 252].

Після смерті папи, в 1534 р., Франциск почав розглядати нові комбінації політичних союзів, які б могли зміцнити його становище. Не дивно, що погляд монарха впав на Османську імперію, яка вже не один раз проявляла бажання співпрацювати з Францією. Маючи намір отримати підтримку найнебезпечнішого ворога імператора, в 1535 р. король відправив до султана свого посла Ж. де Ля Фореса (Jean de La Forêt, de la Forest) [11, с. 90]. Французький посол, відвідавши Туніс, у травні 1535 р. прибув у супроводі Шарля де Маріяка, який служив при ньому секретарем, та Гюйома Постеля до Константинополя. Принагідно відзначимо, що де Ля Форес став першим постійним послом Франції при дворі султана, а після смерті в 1537 р. його місце зайняв А. Рінкон [7, с. 455-457].

В посланні, врученому де Ля Форесом султану, Франциск І знову підтвердив своє бажання встановити мир, однак, тут же, поскаржився на те, що його намірам перешкоджають дії Карла V. І тому король просив у Сулеймана надати Франції субсидії на 1 млн. золотих еку і допомоги турецького флоту. При цьому наголошувалося, що спільні дії проти імператора краще вести в Італії, де він найбільш вразливий [3, с. 90]. Вибір Франциска І цілком логічний, адже саме Італія стала каменем спотикання між французькою та імператорською коронами та ареною бойових дій протягом не одного десятку років.

Переговори, в яких брав активну участь особистий радник Сулеймана, перший візир Ібрагім-паша, тривали більше півроку. Наслідком став перший офіційний договір між християнською Францією та мусульманською Портою. Слід звернути увагу, що в самому тексті документа вказана дата 1535 р. Проте згодом французьким дослідником М. де Аммером було уточнено, що договір підписано трохи пізніше – в лютому 1536 р. [12, с. 283-285].

Зміст та умови договору, на перший погляд, не були націлені проти третіх держав. Згадуючи попередні усні домовленості, що виникли в 1526 р, сторони відзначили давність їх співпраці. Хоча в документі обумовлюється політична і військова взаємодопомога, але ніде не вказано, що союз спрямований проти Карла V. Тобто основні домовленості, про які свідчать дії учасників переговорів залишилися усними. І хоч основним офіційним досягненням для Франції були вигідні умови торгівлі з Османською імперією (торговим і економічним відносинам у документі приділяється найбільша увага), але, все ж, не це питання було метою укладення договору. Як показали подальші події, в ході чергової війни Франциска з імператором, Порто активно підтримувала Францію в морських кампаніях.

Отже, можемо говорити, що французька зовнішня політика керувалася наслідками світоглядної трансформації. Але в цьому зв'язку необхідно з'ясувати ще одне питання: як став можливим процес секуляризації свідомості самого Франциска І. Для кращого розуміння заявленої проблеми необхідно здійснити аналіз свідчення сучасників короля в соціолінгвістичних категоріях. Про дипломатичну місію де Ля Фореса згадує у своїх мемуарах невідомий

парижанин, що жив у часи правління Франциска І [9]. Автор не був наближеним до двору короля, про що свідчить саме джерело, проте він уважно слідкував за політичним життям країни і старанно описав все, що бачив на власні очі або ж чув від таких самих простих людей. Згадка в щоденнику про стосунки короля з османами, в першу чергу, вказує на те, що ці відносини набрали широкого розголосу серед французів, а отже не приховувалися королем.

Сучасник Франциска І повідомляє, що в кінці грудня 1534 р. до Франції прибуло турецьке посольство та поїхало в Шательро, де на той час перебували король і королева. Згодом разом з королем вони приїхали до Парижу. Зрозуміло, що проста і мало поінформована людина, не надто розуміючись у тонкощах дипломатичної гри, сприйняла цю подію в міру свого світосприйняття. Парижанин інформує: «Галас був, коли вони прибули від Турка для того, щоб укласти союз із Королем через шлюб, і щоб охрестити себе та свого сина, на що Король відправив до Туреччини месье де Ля Фореса з вищеназваним послом, всього їх було близько дванадцяти чоловік» [9, с. 440]. Хоча автор відмічає, що ця подія викликала значний резонанс у суспільстві, проте він відтворює звичну середньовічну модель міжнародних відносин: союзи між державами зміцнюються династичними шлюбами; співпраця з мусульманським володарем можлива лише у разі прийняття ним християнства, а хрещення його сина мало стати запорукою «чистого» потомства від майбутнього шлюбу. В такому трактуванні Франциск, направляючи до Константинополя посольство, виступає ще й християнським місіонером.

Таким чином, парижанин або навіть не уявляв якоїсь іншої форми співпраці з мусульманським правителем, або ж прикривав дії монарха, розуміючи, що відправка посольства до Порти з метою укладення союзу, певною мірою дискредитує Франциска як «найхристияннішого короля». Невідомий автор визнав, що такий формат співпраці є не прийнятним ні для християнської Європи, ні для пересічного паризького обивателя. Незважаючи на те, яке із цих двох припущень більш вірогідне, явною є різниця між світоглядними парадигмами пересічного містянина, такого як цей невідомий парижанин, та ренесансного правителя Франциска І, відкритого до всього нового, нехай неприйнятному для більшості.

Співпраця Франциска І, короля великої християнської держави, з мусульманською Портою не залишилася непоміченою і в європейському суспільстві. 17 квітня 1536 р. Карл V виступив у Ватикані перед новим Папою Римським Павлом III (1534 – 1549) та колегією кардиналів з доповіддю, яка була спрямована проти Франциска І [4, с. 118] і яка є яскравою ілюстрацією прийняття подібної політики елітарною частиною суспільства. Імператор, як лідер християнсько-католицького світу, викрив «зрадницькі» відносини французького короля з Османською імперією. Даний «союз лілії і півмісяця» викликав негативний резонанс у суспільстві, але ніхто з впливових суб'єктів міжнародних відносин XVI ст. не приймав ніяких санкцій щодо Франції. Цілком очевидно, що співпраця Франції з османами була прямим наслідком боротьби

двох могутніх європейських династій, Габсбургів і Валуа, за гегемонію в Європі, в ході якої Франциск I керувався не стільки традиційними підходами, скільки діяв з розрахунку на користь французькому королівству.

Отже, Франциск I Валуа вступає у дипломатичну, військово-політичну та економічну взаємодію з правителями різного віросповідання. Король ставить державні справи на перше місце, посуваючи на другорядні позиції релігійний фактор. У зовнішній політиці монарха чітко відчуються віяння нового часу, відхід від середньовічних норм взаємодії суб'єктів міжнародних відносин. Ігноруючи антагонізм між християнським заходом і мусульманським сходом, Франциск I демонструє власну зовнішньополітичну позицію, очищену від релігійних середньовічних переконань.

Примітки

1. *Ивонин Ю.Е.* Карл V Габсбург / Ю.Е. Ивонин // Вопросы истории. – М., 2007. – № 10 – С. 46 – 65.
2. *История Франции*: в 3 т. / Отв. ред. А.З. Манфред. – М.: Наука, 1972. – Т. 1. – 359 с.
3. *Ле Руа Ладюри Э.* История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610 / Э. Ле Руа Ладюри; пер. с фр. Е.Н. Корендясова, В.А. Павлова. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 416 с.
4. *Суховерхов В.В.* Карл V и Франциск I. Итальянские войны / В.В. Суховерхов // Вопросы истории. – 2011. – № 4. – С. 111 – 121.
5. *Ціватий В.Г.* Теорія і практика дипломатії європейських держав раннього нового часу (XVI – XVIII ст.) / В.Г. Ціватий // Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXIII. – С. 187 – 192.
6. *Bourquin L.* La France au XVI siècle 1483 – 1594 / L. Bourquin. – Paris: Belin, 1996. – 226 p.
7. *De Lamar J.* The ottoman Turks in sixteenth century French diplomacy / J. De Lamar // The Sixteenth Century Journal. – 1985. – Vol. XVI – № 4. – P. 451 – 470.
8. *Jouanna A.* La France du XVI siècle. 1483 – 1598 / A. Jouanna. – Paris: PUF, 2006. – 691 p.
9. *Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier (1515 – 1536)* / Publ. par Ludovic Lalanne. – Paris, 1854. – 494 p.
10. *Knecht R.J.* Francis I / R.J. Knecht. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 485 p.
11. *Lemonnier H.* Henri II, la lute contre la Maison d'Autriche 1519 – 1559 / H. Lemonnier. – Paris: Tallandier, 1983. – 401 p.
12. *Négociations de la France dans le Levant. Correspondances, mémoires et actes diplomatiques* / Par Ernest Charrière. – Paris: Imprimerie nationale, 1848. – Т. I. – 664 p.
13. *Oeuvres complètes de Melin de Saint-Gelays* / Publ. par Prosper Blanchemain; avec un commentaire inédit de B. de la Monnoye. – Paris: Bibliothèque elzévirienne, 1873. – Tome premier. – 320 s.

14. *Ordonnances des rois de France. Règne de François Ier.* – Paris: La librairie Lucien Dorbon, 1937 – 1940. – Т. VI (1530 – 1532). – P. 257 – 266.

Ващук Л.В. Новые принципы международных отношений в дипломатической игре ренессансного правителя Франциска I Валуа

В статье на основе текстологического анализа международных договоров, переписки и свидетельств современников исследованы новые подходы и векторы внешней политики Франциска I, ставшие следствием изменения мировоззренческой парадигмы монарха.

Ключевые слова: Франциск I, международные отношения, Карл V, Османская империя, Шмалькальденський союз.

Vashchuk L.V. New principles of foreign relations in the diplomatic game of Renaissance ruler Francis I Valois

The article is based on textual analysis of international agreements, correspondence and evidences of contemporaries, there are explored new approaches and vectors of Francis I's foreign policy, which were the consequence of changes in his ideological paradigm.

Key words: Francis I, foreign relations, Charles V, Ottoman Empire, Schmalkaldic League.